
ШОСТАК У.В.,
асистент, кафедра сучасних
європейських мов,
Вінницький торговельно-
економічний інститут
Київського національного
торговельно-економічного
університету,
м. Вінниця

СТВОРЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

У статті представлено результати дослідження діяльності психологів закладів освіти у полісистемній взаємодії «сім'я – психолог – школа». Обґрунтовано необхідність узгоджених дій представників систем сім'ї та школи, їх цілеспрямованого впливу на всебічний розвиток особистості молодшого школяра. Виділено основні психологічні умови ефективної взаємодії сім'ї та школи.

Ключові слова: розвиток особистості; інструментальний блок психолого-педагогічної технології взаємодії сім'ї та школи; навчально-виховний процес; корекція.

В статье представлены результаты исследования деятельности психологов учреждений образования в полисистемном взаимодействии «семья - психолог - школа». Обоснована необходимость согласованных действий представителей систем семьи и школы, их целенаправленного воздействия на всестороннее развитие личности младшего школьника. Выделены основные психологические условия эффективного взаимодействия семьи и школы.

Ключевые слова: развитие личности; инструментальный блок психолого-педагогической технологии взаимодействия семьи и школы; учебно-воспитательный процесс; коррекция.

The article presents the results of research of psychologists' activities in educational institutions in polysystemic interaction "family - psychologist - school". The need for concerted action of representatives of the systems of family and school, their purposeful influence on comprehensive development of the person of the younger schoolboy is substantiated. The basic psychological conditions of effective interaction between families and schools are highlighted.

Key words: *personal development; tool block of psychological and pedagogical technologies of interaction between family and school; educational process; correction.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблеми створення та реалізації психологічних умов взаємодії сім'ї та школи зумовлена необхідністю здійснення збалансованого впливу на дитину з метою її розвитку. Лише об'єднавши свої зусилля, сім'я і школа можуть забезпечити результативність формування в освітньому середовищі всебічно розвиненої особистості молодшого школяра.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічну базу дослідження складають наукові розробки проблеми розвитку дітей молодшого шкільного віку (Л. Божович, Н. Бібік, О. Кононко, О. Савченко); теоретичні засади взаємодії сім'ї і школи (О. Коберник, Т. Кравченко, В. Міляєва, В. Оржеховська, Л. Повалій, В. Постовий, О. Хромова); теорії, що розкривають культурно-історичний (Л. Віготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.), середовищний (Л. Божович, А. Люблінська, С. Савченко), особистісно-орієнтований (І. Бех, О. Савченко, О. Сухомлинська, С. Подмазін, І. Якіманська) і завданнево-віковий (А. Мудрик, Е. Еріксон) підходи до розвитку особистості.

Проте аналіз наукових доробків вітчизняних та зарубіжних вчених

показав, що існують протиріччя між умовами, що пред'являють підвищені вимоги до розвитку дитини, і неефективністю методів психолого-педагогічного впливу.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні розробки та реалізації психологічних умов ефективної взаємодії сім'ї та школи у розвитку особистості молодшого школяра.

Виклад основного матеріалу. Розвиток особистості, за Г. Олпортом, завжди здійснюється у взаємодії з людським оточенням. Особистість, за його визначенням, – це динамічна організація особливих мотиваційних систем, звичок, установок і особистісних рис індивіда, які визначають унікальність його взаємодії з середовищем, передусім соціальним [6]. Розглядаючи в даному контексті розвиток особистості молодших школярів, важливим є врахування їх соціальної ситуації розвитку. У цей період відбувається перебудова всієї системи стосунків дитини з дійсністю. Зміна соціальної ситуації розвитку полягає у виході дитини за рамки сім'ї, в розширенні кола значущих осіб. Центром життя молодшого школяра стає система «дитина – учитель», яка визначає ставлення дитини до батьків і однолітків.

Результати проведених досліджень

показали, що узгодженість формувальних впливів на дитину з боку сім'ї і школи є вкрай необхідною, зокрема, сім'я повинна сформувати основи моральної самосвідомості, а школа – створити умови для реалізації особистісного потенціалу дитини. При цьому взаємодія сім'ї і школи має ґрунтуватися на єдності цілей і спільності поглядів.

Зважаючи на важливість взаємодії між системами «сім'я» і «школа» як важливими інститутами впливу на розвиток особистості молодшого школяра, виникла необхідність розробити комплексну концептуальну модель психолого-педагогічної технології ефективної взаємодії сім'ї та школи. Метою даної технології є створення оптимальних умов для продуктивної адаптації дитини в освітньому просторі, розвитку її особистісних і інтелектуальних здібностей, реабілітації та корекції наявних порушень, оптимізації навчально-виховного процесу, забезпечення взаємозв'язку між теоретичними знаннями, отриманими в ході наукового аналізу і реалізацією їх у шкільній практиці.

Структура технології включає такі основні блоки: інформативний, аналітичний, інструментальний та результативний, які включають здійснення певної сукупності функцій.

Інструментальний блок діяльності є провідним у створенні умов продуктивної взаємодії сім'ї і школи та полягає у виконанні наступних функцій:

1) надання психопрофілактичної та реабілітаційної допомоги дітям при наявності проблем у розвитку пізнавальних процесів, формуванні особистісної та комунікативної сфери, набуття більш високого соціального статусу, становленні статевої ролі, при відсутності контакту з педагогами;

2) навчання педагогів навичкам са-

морозвитку, самовдосконалення, саморелаксації; вирішення конфліктних ситуацій в педагогічному колективі, з дітьми, з батьками та ін.; надання допомоги в правильній організації навчально-виховного процесу в класі, у складанні індивідуальних програм розвитку для кожного учня, у встановленні контактів з родинами;

3) корекція внутрішньосімейних проблем, подружніх відносин і взаємодії між дітьми і батьками, формування «оптимальних» сімей.

Специфіка інструментального блоку діяльності з дітьми полягає в оптимальному використанні можливостей навчально-виховного процесу та групової корекції. Проте ця робота не є тотожною корекційній, оскільки вирішує завдання розвитку та виховання, а не лише виправлення. Такий вплив в основному спрямовано на розвиток інструментальних рис особистості дітей, що, за Г. Олпортом, формують поведінку людини [6].

Для успішного розвитку дитини і формування у неї необхідних психологічних характеристик потрібно спеціальним чином змінити умови освітнього середовища, «підлаштувати» її під особливості організму дитини, здійснюючи програму її індивідуального розвитку [5]. В результаті, всі проблеми можуть бути усунені. У цьому випадку відпадає необхідність корекційного втручання. Якщо ж цього не відбувається, то психологу слід включити дитину в корекційну групу відповідного призначення. Специфіка цієї роботи описана в психологічній літературі досить повно [1; 3; 4], проте слід виділити основні принципи:

психолог повинен сам проявити ініціативу в наданні допомоги, оскільки дитина молодшого шкільного віку не усвідомлює самостійно свої проблеми, які проявляються опосередковано

у відставанні у навчанні, агресивності, замкнутості, порушеннях поведінки, конфліктах з батьками, вчителем і дітьми, частих захворюваннях та ін.;

дитина тільки тоді стане співпрацювати з психологом, коли вона буде повністю йому довіряти і спільна діяльність буде їй цікава. Це пов'язано з тим, що діти ще не здатні усвідомлено поставити мету позбутися своїх психологічних проблем. Всі корекційні заняття слід проводити в ігровій формі, забезпечуючи позитивну емоційну атмосферу;

робота психолога повинна здійснюватися за принципом «тут і тепер», оскільки відсутність рефлексії у молодших школярів не дозволяє робити відстрочок в усуненні проблем, які, стаючи внутрішніми проблемами, гальмують загальний розвиток дитини, негативно позначаються на формуванні особистості.

Окрім того, важливими напрямками діяльності психолога в контексті виконання задач інструментальної технології взаємодії сім'ї та школи є формування та корекція психологічних особливостей дитини і взаємин у системах «дитина – учитель» та «дитина – батьки».

Робота з педагогами є важливим напрямом інструментальної діяльності та вимагає від психолога високого професіоналізму, добре розвиненої здатності до емпатії, глибокої поваги і розуміння специфіки цієї професії.

Практична реалізація запропонованої технології ставить питання про необхідність переосмислення звичних для вчителів цінностей, своєї життєвої позиції, пріоритетних педагогічних позицій і функцій. Функції вчителя в умовах психолого-педагогічної технології взаємодії сім'ї та школи полягають насамперед у тому, щоб створити

в класі атмосферу доброзичливості та взаємодовіри між дітьми, батьками і педагогом, максимально використовувати педагогічний потенціал сім'ї в навчально-виховному процесі, формуючи, таким чином, авторитет батьків і повагу до них з боку дітей та школи. В умовах особистісно-орієнтованого процесу навчання, педагогу слід обмежити поведінку дітей морально-етичними імперативами сучасного суспільства, створити всі необхідні умови для самореалізації особистості. В результаті процес навчання стає більш гнучким, динамічним, відкритим для врахування індивідуальних особливостей кожної дитини і кожної сім'ї.

Допомогти педагогу у виконанні і усвідомленні цих функцій повинен психолог, який не має брати на себе роль керівника. Такі програми ґрунтуються на здатності до самовдосконалення та самокорекції вчителя, який самостійно повинен прийняти рішення про необхідність змін у самому собі, а психолог може виступати лише в ролі консультанта і помічника.

Корекційна робота з вчителями носить в основному індивідуальний характер. Крім занять в групах професійної взаємодопомоги, вона спрямована на виконання наступних завдань:

- допомога в усвідомленні і виконанні педагогом своїх функцій з реалізації психолого-педагогічної технології взаємодії сім'ї та школи;
- балансування та налагодження психологічного механізму взаємодії вчителя та учнів (сумнісність);
- корекція емоційних і поведінкових відхилень, порушень комунікації, усунення деформацій особистості педагогічною діяльністю;

- реабілітація після стресів і психологічних травм.

Робота з сім'єю є наступним напрямом діяльності психолога в школі, що дозволяє зробити сім'ю повноправним учасником навчально-виховного процесу з урахуванням її виховних традицій, особистісних особливостей дітей і батьків. Дитина молодшого шкільного віку ще не готова самостійно нести відповідальність за виконання нової соціальної ролі «учень», в цей період вона лягає на всю сім'ю [1; 3].

Особливого значення набуває правильна батьківська позиція, коли батько і мати спрямовують усі свої сили на підтримку і допомогу дитині, забезпечуючи тим самим успіх її адаптації до нових умов. І якщо батьки не усвідомлюють цього з якоїсь причини, завдання психолога - допомогти їм. У багатьох випадках потрібна корекція сімейного виховання, основу якого складає батьківське ставлення, що розуміється нами як єдність емоційного ставлення до дитини, стилю спілкування з ним і особливостей розуміння, когнітивного бачення дитини батьками [4].

Основна корекційна робота повинна бути спрямована на усунення причин неефективності батьківського ставлення до дітей. Причини порушень у відносинах батько-дитина можуть бути різноманітними. Автори А. Варга і В. Смехов [2] виділяють наступні їх групи:

1) педагогічна і психологічна непоінформованість;

2) некритично засвоєні і ригідні стереотипи виховання дитини;

3) особисті проблеми та особливості батьків, які вони привносять у спілкування з дитиною;

4) особливості спілкування з іншими членами сім'ї, що впливають на відносини з дитиною.

Вважаємо за необхідне додати до названих причин ще дві: необізнаність батьків про психологічні особливості особистості дитини та її внутрішні проблеми; нерозуміння і невиконання сім'єю своїх функцій в освоєнні дитиною нової соціальної ролі учня.

Особливої уваги заслуговує корекція взаємин дітей і батьків. Відсутність взаєморозуміння призводить до суттєвих порушень у поведінці, а потім і в психіці дитини. Найбільш ефективною формою є сімейна психокорекція. Заняття проводяться з усіма членами сім'ї одночасно (молодші та старші діти теж включаються). Застосовуються різні форми і методи: психодрама, аналіз ситуацій, вчинків, дій дітей і батьків, їх комунікацій у вирішенні проблем, проби на спільну діяльність, а також спеціальні вправи на розвиток навичок спілкування. Найрезультативнішим можна назвати метод спільних дій, заснований на виконанні дитиною та батьками загального завдання. Наприклад, вправа «Архітектор і будівельник». Будівельники із зав'язаними очима під керівництвом архітектора, якому заборонені будь-які дії руками, повинен розставити в певному порядку кубики на великій карті. Батьки та дитина повинні побувати в різних ролях і потім обмінятися враженнями. Також ефективним може бути завдання «Спогад». Необхідно згадати і поговорити про щось приємне для дитини і батьків і показати, як це було. Потрібно згадати і програти останню сварку батька з дитиною. Після програвання проходить обговорення цих ситуацій на основі порівняння, діти і батьки висловлюють свою думку і під керівництвом психолога приходять до раціонального висновку. Реалізація методу спільних дій та інших форм корекції взаємодії в системі «дитина-батьки» докладно описана в

психологічній літературі [3; 4] і може бути творчо використана в роботі психолога.

Паралельно проводиться корекція стосунків у подружніх діадах. Для цього слід використовувати батьківські групи [3]. У групі беруть участь від 10 до 15 батьків (обидва або один), заняття проводяться 1 раз на тиждень протягом 2 годин. Середня тривалість корекційного курсу становить 10-15 занять з однією групою. Основний метод групової корекції – когнітивно-поведінковий тренінг, метою якого є зміна ставлення до завдань виховання, сімейного життя і своєї батьківської позиції. На заняттях опрацьовуються різні прийоми педагогічного впливу, батьки вчаться правильно сприйняттю своєї дитини і один одного. Основним психокорекційним принципом є активність батьків, які на заняттях обговорюють свої сімейні відносини, обмінюються досвідом, самостійно обмірковують і в ході обговорення виробляють шляхи розв'язання сімейних конфліктів. Заняття повинні проходити у формі вільних дискусій, де психолог лише спрямовує роботу, надаючи право кожному вільно висловлюватися з обговорюваної проблеми. На закінчення психолог узагальнює результати обговорення, виділяє найбільш раціональні положення, піддає сумніву неконструктивні або парадоксальні судження [5].

Як правило, потребує цілеспрямованого формування ставлення батьків до школи і взаємини з учителем. Діяльність психолога у даному контексті спрямована на встановлення партнерських стосунків між сім'єю і школою. Найбільш продуктивно здійснювати цю роботу опосередковано, не загостріючи уваги на проблемі. Результативним є включення вчителя в роботу батьківської групи, де встановлюються

неформальні, доброзичливі відносини, педагог отримує можливість обговорити хвилюючі його питання і прийти до взаєморозуміння з батьками [5].

Крім того, є досить можливостей для включення сім'ї в навчально-виховний процес. Батьки можуть бути присутніми на уроках, спостерігаючи за поведінкою дитини, надавати їй моральну підтримку. Батькам стає більш зрозуміло специфіка процесу навчання, вимоги, які вчитель висуває до дітей.

У перші місяці шкільної адаптації ефективною буде організація чергування батьків протягом дня. Це позитивно позначається на навчанні дітей, допомагає батькам усвідомити свою значимість і зорієнтуватися в навчальному процесі, дає можливість вчителю налагодити контакти з дітьми та батьками. Надалі відвідування уроків здійснюються за бажанням батьків або на запрошення вчителя (психолога).

На уроках необхідно робити акценти на важливості сім'ї в житті людини, говорити про любов до близьких людей, повагу до сімейних традицій і почутті гордості, яке відчуває людина, що живе в дружній родині. Це забезпечить профілактику стосунків батько-дитина, дасть підставу сім'ї ставитися з довірою і повагою до школи. Такі уроки можуть проходити із залученням батьків «цікавих професій» (актор, художник, мистецтвознавець, журналіст та ін.).

Важливою умовою розвитку особистості молодшого школяра у навчальному процесі буде звернення до мистецтва. Таку програму можна реалізувати через інтегровані уроки музики, образотворчого мистецтва, заняття психолога, батьківські збори і т.д. Форми проведення різні: психологічний тренінг, ділові ігри, тематичні семінари та лекції з історії мистецтва.

Така робота реалізується в наступних напрямках:

1) проведення вступних уроків театру, з метою розширення теоретичних знань про особливості жанру, його історії і т.д.;

2) спільне з батьками та педагогами відвідування театральних вистав, їх обговорення;

3) заняття дітей театральним мистецтвом, художнім словом, сценічним рухом і т.д. із залученням людей театру – акторів і режисерів;

4) постановки вистав, акторські етюди, капусники і т.д., що проводяться спільно з батьками.

Традиційне звернення до сприйняття мистецтва в процесі навчання буде більш продуктивним, якщо відвідування музеїв, виставок, концертних залів, стане сімейним. Особливий інтерес викликає перегляд театральних вистав, оскільки це найбільш ефективний спосіб встановлення відносин взаєморозуміння між дітьми і батьками, між родиною та школою [5]. Психологу необхідно продумати репертуар відвідування театральних вистав, які зможуть збагатити сім'ю досвідом і навичками продуктивної комунікації, взаєморозуміння, продемонструє досвід таких дій.

Психологічний механізм сприйняття театрального мистецтва залишається незатребуваним у навчально-виховному процесі та в сімейної психотерапії. А між тим дитяча психіка є сензитивною до емоційних впливів, яким і є вистава. Такий вплив зачіпає емоційну сферу, волюву регуляцію, мислення, сприйняття, пам'ять і т.д. Вплив театру на дитину дуже різнобічний: співпереживання сценічним образам формує моральні основи особистості, а роздуми над подіями, що відбуваються на сцені, тренують мислення і пам'ять, збагачують їх логі-

кою, здатністю до аналізу і синтезу інформації. Фарби декорацій, костюми героїв, гра світла і тіней розвивають уяву, роблять її багатогранною і образною.

Крім того, що театр є прекрасною школою дитячого та батьківського взаєморозуміння, перегляд та обговорення вистав спільно із вчителями та батьками допомагають формуванню релятивістської моральної позиції молодшого школяра. Дорослим надається можливість з'ясувати, яке ставлення дитини до життя взагалі, які її погляди, як йде процес становлення особистості. Діти мають змогу поділитися своїми почуттями та думками, адже вони не завжди уміють розібратися в них, зробити правильний висновок. Тому допомога дорослого буде актуальною. У спілкуванні такого роду проходить взаємообмін і взаємозбагачення: дитина набуває впевненості у собі, додатковий життєвий досвід, а дорослий – інформацію про внутрішній світ дитини. Таким чином, збіг ідеального образу (в розумінні батьків) і реально існуючої особистості значно підвищується. Це дозволяє говорити про високий рівень обізнаності батьків про психологічні особливості та проблеми дитини, що безпосередньо позначається на формуванні особистості і на її шкільній успішності.

Висновки. Від узгоджених дій представників систем сім'ї та школи, їх цілеспрямованого впливу залежить всебічний розвиток дитини та її шкільна успішність. Зважаючи на важливість взаємодії між вказаними системами як важливими інститутами впливу на розвиток особистості молодшого школяра, виникла необхідність розробити комплексну концептуальну модель психолого-педагогічної технології ефективної взаємодії сім'ї та школи. У структурі зазначеної

технології інструментальний блок виділяється провідним у створенні умов продуктивної взаємодії сім'ї і школи.

Специфіка інструментального блоку діяльності з дітьми полягає в оптимальному використанні можливостей навчально-виховного процесу та групової корекції.

Робота з дитиною полягає у наданні психопрофілактичної та реабілітаційної допомоги при наявності проблем у розвитку пізнавальних процесів, формуванні особистісної та комунікативної сфери, становленні статевої ролі функції, відсутності контакту з педагогами.

У напрямку роботи психолога із вчителями важливим є навчання педагогів навичкам саморозвитку, самовдосконалення, саморелаксації; вирішення конфліктних ситуацій в педагогічному колективі, з дітьми, з батьками; надання допомоги в правильній організації навчально-виховного процесу в класі, у складанні індивідуальних програм розвитку для

кожного учня, у встановленні контактів з родинами.

Робота психолога з батьками полягає у корекції внутрішньосімейних проблем, подружніх відносин і взаємодії між дітьми і батьками, формуванні «оптимальних» сімей.

Серед основних психологічних умов взаємодії сім'ї та школи, що впливають на розвиток особистості молодшого школяра можна виділити такі: створення в класі атмосфери доброзичливості та взаємодовіри між дітьми, батьками і педагогом; встановлення партнерських стосунків між сім'єю і школою; формування авторитету батьків і поваги до них з боку дітей та школи; прояв правильної батьківської позиції, коли батько і мати спрямовують усі свої сили на підтримку і допомогу дитині; усунення причин неефективності батьківського ставлення до дітей, неконструктивних взаємин між батьками та дітьми, між подружжям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ваппер Э.В. Влияние домашней среды на успеваемость учащихся: Автореф. дис....канд. пед. наук. – Тарту, 1992. – 22 с.
2. Варга А.Я. Психологическая коррекция взаимоотношений детей и родителей / А.Я. Варга, В.А. Смехов // Вестник МГУ. Сер. Психология. – М., 1986. – № 4. – С. 22-36.
3. Кісарчук З. Г. Психологічне консультування і психотерапія: актуальні проблеми на сучасному етапі / З.Г. Кісарчук // Актуальні проблеми психології. – К., 2002. – Т. 3: Консультативна психологія і психотерапія, Вип. 1. – С. 7-13.
4. Малкина-Пых И.Г. Семейная терапия. Справочник практического психолога / И.Г.Малкина-Пых. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 992 с.
5. Миляева В.Р. Экспериментальное изучение психологических аспектов развития познавательной активности младших школьников / В.Р. Миляева // Проблемы и опыт оказания психол. и психотерапевт. помощи населению: Тезисы научно-практической конференции. – Иркутск, 1995. – С. 27-30.
6. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды / Г. Олпорт. – М.: Смысл, 2002. – 462 с.